

Schopenhauer ve Spinoza'da İnsan Bedeni ve Duygulanımları

A Critical Examination of Emotions and the Body: Schopenhauer and Spinoza

Fatih YILDIZ*

Öz: Etica isimli çalışmasında, duyguların mantığını kuran Spinoza'ya göre, fikirler duygulanışları, duygulanışlar da bedeni etkiler. Dışsal bir nedenin ideasının-fikrinin- yarattığı kıskançlık, öfke, kin, nefret gibi duygular bedenin etkinlik gücünü düşürür. Bunun yerine Spinoza, sevgiye dayalı ve ondan türetilen olumlu duyguların konulmasının, insanın doğal yapısına daha uygun ve daha rasyonel olduğunu söyler. Ona göre, insanın etkinlik gücünü düşüren duygular ancak daha güçlü bir duygu olan sevgi duygusu ile galebe çalınır. Schopenhauer'da ise beden, isteklerin merkezi ve duyguların santralidir. İnsan ölünceye kadar, beden biteviye yeni yeni ihtiyaçlar üretmeye devam eder. İnsana düşen, dünyadan el etek çekmek duygusal kaynaklı hazlardan ve acılardan elden geldiğince kendini soyutmaktır. Çalışmamızda beden, duygulanım, akıl ve çevre etkileşimi, insan bütünlüğü göz önünde bulundurularak ele alınmış, bu öğeler arasındaki uyumun, sağlıklı ve mutlu bireyler oluşturabilmekteki rolü üzerinde durulmuştur. İstekler ve akıl arasındaki parçalanmanın, şizofrenik bireyler yaratabileceği, Spinoza ve Schopenhauer'ın düşüncesi üzerinden tartışılmıştır. Bütünlüğü parçalanmış insan bedeninin, altı ve üstü arasındaki gerilim, diğer bir ifadeyle alt yapı (tenasül organları) ile üst yapı (akıl) arasındaki çatışma, başka bir deyişle etkileşim, tartışmamızın ana izleğini oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Beden, Duygu, Arzu, İsteme, Akıl, *Conatus*, Şizofreni

Abstract: According to Spinoza who has constructed the "logic of emotions" in his Ethics, ideas affect affections and affections affect the body. Negative emotions, such as envy, hostility, hate which are caused by external ideas, lead to a weakening of the performance of the body. Spinoza argues that it is more suitable and more rational for human being to exchange negative emotions for love and the emotions which are led by love. Thus, Spinoza claims that negative emotions could be challenged only by love. On the other hand Schopenhauer thinks that body is the center of will and emotions. The human body produces needs along with the one's life. These needs involve pleasures. Satisfaction of these needs leads to boredom. To avoid this situation, Schopenhauer says, human should avoid worldly and emotional needs. In this study the relationship between human rationality and emotional needs are compared. It is claimed that human happiness is the balance between the rational and the emotional parts.

Keywords: Body, Desire, Will, Ratio, Mind, *Conatus*, Schizophrenia

Giriş Taksimi

Spinoza'nın, bedensel tutkuların yarattığı acıları, rasyonel bir düzenleme ile dindirmeye çalışması, bize insan zihninin hatalı ve çarpık şemalarını düzelterek, ruhsal sağaltımı hedefleyen bilişsel psikoloji ekolünü hatırlatmaktadır. Bu minvalde Spinoza, insan zihninde bulunan kin ve kıskançlık gibi ideleri, sevgi idesi ile yer değiştirir. Anlık, idelerle düşünür. Bununla birlikte kendisini zihnin ideler dünyasına hapsedmez. Spinoza düşüncesinin ayırıcı ırası şudur ki, insan

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya. fthyldz15@gmail.com

kendisi ile ilgili bir ideyi, bedensel uyarımlar yoluyla algılar. Dolayısıyla insan salt anlık içi süreçlerden oluşan bir varlık olmaktan çıkmış, kendini bedeni ile kavrayan bir varlık olmuştur. İnsan, kendisini ve çevresini, bedensel uyarımlar yoluyla algılar. Bu, Descartes'in 'düşünen şey'i bedenden soyutlayan yaklaşımına karşılık geliştirilen daha üst model bir yaklaşımdır. Bedeni yok sayan ve ellerinden gelse saf düşünce olarak taş kesilecek filozoflara en iyi yanıtı Spinoza verir: Düşüncem ve bedenim birdir. *"O halde bedenin etkilenişleri ile zihnin fikirleri arasında karşılıklı denk gelme vardır, bu etkilenişlerin, bu fikirleri temsil etmesini sağlayan bir denk gelme... Dolayısıyla zihin ve beden, ayrıca zihin ve bedenin başına gelen şeyler otonomdur. Ama buna rağmen aralarında bir denk gelme vardır. Çünkü Tanrı tüm sıfatlara sahip tek öz olarak, ürettiği her şeyi, her sıfatta, bir ve aynı düzen uyarınca üretir* (Deleuze 2011, 111).

Buradan bakıldığında 'yaradılış anlatısı'ndaki bütün karakterler Tanrı'nın bir sıfatıdır aslında. Adem, Havva, Meyve Ağacı, hatta yılan bile Tanrı'nın bir görünümüdür. Doğa ya da Tanrı bir bütündür. İşte Spinoza'yı Descartes'ten ayıran, onun, sisteminde ikiliğe, tasavvufi söylemle kesrete yer vermemesidir. Dolayısıyla iyi ve kötü, her şey tanrısal kaynaklı olduğu için izafilerdir. Adem *"iyiyi ve kötüyü bilme ağacından"* yediği için belki cennetten kovulmuştur. Bu olay 'kötü' gibi görünse de o, dünyadaki sürgün hayatında özgürlüğünü kazanmıştır. Adem oğlu bu dünyadaki özgür seçimleriyle yine koparıldığı metafizik aleme bu sefer insan-ı kamil olarak terfi eder. Panteizm ile pananteizm arasındaki farkı burada belirtmede yarar vardır ki, ilkinde alem Tanrı'ya masseder, ikincisinde Tanrı alemi masseder.

Bedenin, hiç durmamacasına yinelenen, bitip tükenmeyen ve sürekli yeni bir hal alan ihtiyaçlarının girdabında kalan insan için Spinoza, değişmeyen bir sabite arar. Sabit kalan ve tüm iyilerin ötesinde bir şey bulma arayışı filozoflarda yaygın görülür. Freud'da 'libido', Nietzsche'de 'gücü isteme', Kant'ta 'kendinde şey', Hegel'de 'geist' ve daha bunun gibi pek çok sabite bunlar arasında sayılabilir. Spinoza bu sabiteyi, 'Doğa' veya 'Tanrı' olarak kaydeder. Öyle ki, 'Tanrı' ve 'Doğa' özdeşdir.

Spinoza, bir duyguyu ondan daha güçlü bir duyguyla alt ederken, Schopenhauer, bedenin dayanılmaz arzularının baskısını, yaşamdan el etek çekerek hafifletmeye çalışır. Spinoza, bedenin ve duyguların akılla kavranıp, bunların insan doğasına uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını salık verirken, Schopenhauer'da bu ihtiyaçların, sanatla felsefe ile 'yüceltilmesini' görürüz. Sanat ve felsefe bizim, hayatın acılarına katlanmamızın bir yoludur. Bunun başka bir yolu da, bizim gibi sırf dünyaya gelmiş olmalarından dolayı acı çeken diğer insanlarla duygudaşlık, başka bir ifade ile empati kurmaktır.

Schopenhauer'da İstemenin Aynası Olarak Dünya ve İnsan

Schopenhauer'a göre, evrende kör ve bilinçsiz bir isteme hakimdir. Bu soyut ve metafizik kavram, en basit inorganik maddeden en karmaşık organik yapıya, oradan bilinçli varlık olan insana kadar dünya üzerinde somutlaşmaktadır. İsteme, 'yaşama isteği' olarak en kuvvetli şekilde en bilinçli varlık olması dolayısıyla insanda görünür. Schopenhauer, Kant'ın 'düşünümlü varlık' olarak tanımladığı 'kendinde şey'i, 'isteme' olarak adlandırır. *"İsteme, kendinde şeydir, içteki içeriktir, dünyanın özüdür. Yaşam, görünür dünya, görüngü, istemenin aynasıdır, kopyasıdır ancak"* (Schopenhauer 2005, 211). Kendinde şey olarak isteme, zaman ve mekan içinde insan bedeninde görünüme çıkar. Üzüntü, sevinç, mutluluk, yas, sevgi, nefret, açlık gibi tüm duygulanımlar istemenin değişik varlığa gelişleridir. Tüm bu duygulanımlar bedensel kaynaklıdır. Cinsel organlar, ağız, boğaz, eller, ayaklar başta olmak üzere bütün vücudumuz istemenin objektivasyonudur. Her bir organ biteviye 'istiyorum' diye bağırır. İnsan, ihtiyaçlarının girdabından bir türlü çıkamaz. *"Buna göre, gövdenin parçaları, istemenin kendini açığa vuracağı*

başlıca isteklerle yetkin biçimde örtüşmelidir. Parçalar, bu isteklerin görünür dile gelişleri olmalıdır. Dişler, boğaz, bağırsaklar nesnelleşmiş açlıktır. Eşeyssel organlar nesneleşen eşeyssel istektir. Kavrayan eller, hızlı ayaklar, istemenin sonraki, daha dolaylı, bir düzeyini gösteren didinmelerine karşılık gelirler" (Schopenhauer 2005, 52).

Schopenhauer'a göre, bireyin varlığı, türün varlığının yanında daha değersizdir. Asıl olan türün devamlılığıdır. İnsanlar cinsel haz peşinde koşmalar da altta yatan amaç türün devamıdır. Arzu gibi görünen, aslında henüz doğmamış bir çocuğun varlığına duyulan istektir. Cinsel haz, doğanın soy sürdürmek için insana kurduğu bir tuzaktır. Bu tuzak, romantizm kılığında para karşılığı kurulan ilişkilere kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılır. Ne kadar ulvi görünürse görünsün aşk bir içgüdüdür; ve bu içgüdü gelecek nesilleri hazırlamaktan öte bir şey değildir. *"Eğer onun sürekli gençlerin kabiliyet ve düşüncelerinin yarısını işgal ettiğini ve neredeyse her insani çabanın nihai hedefi olduğunu, en önemli işleri ters biçimde etkilediğini en ciddi uğraşları saat başı yoklayıp rahatsız ettiğini, zaman zaman en büyük kafaları bile yoldan çıkarıp çılgına çevirdiğini, devlet adamlarının önemli işlerini ya da bilginlerin araştırmalarını sekteye uğratmaktan çekinmediğini ... düşünecek olursak: Bütün bu gürültü neyin nesi? Doğrusunu söylemek gerekirse aşkın belirlediği şey gelecek neslin oluşturulmasından daha az bir şey değildir"* (Schopenhauer 2012, 35-36).

O halde istemeyi bedenın dışında aramak boşunadır. İsteme, *bios*'la yaşar, onunla nefes alır. O bencildir ve tek amacı ihtiyacını gidermektir. Ancak hiç bir zaman tam bir doyunluğa ulaşamaz. İsteklerinin biri bitmeden diğeri başlar. Boşluk, nesnelere içine aldıkça büyür ve acıyı ıstırabı daha da artırır. Schopenhauer'a göre en büyük gerçek bedendir ve isteyişim ile bedenim birdir. Bu görüşüyle o, *"anatomi kaderdir"* diyen Freud'a yaklaşır. Freud için olduğu gibi Schopenhauer için de cinsel organlar istemenin merkezidir. İsteme, her biri haz kaynağı olan duyumlarda ya da uzuvlarda somutlaşır".

Schopenhauer'da İsteme Bilgi ve Ahlak

Schopenhauer, bizi kendinden önceki felsefenin 'bilen özneyi' merkeze koyan tutumuyla karşı karşıya getirir ve bu tavrın yerine 'isteyen özne' anlayışını koyar. İnsan ne istiyorsa odur. O, istediği şeydir. Bilgiyi alan, seçen, eğip büken, 'isteme'dir. *"Kişinin istediği, hem genelde hem de özeldir onun en derin doğasının tutkusudur, buna uygun olarak peşinden koştuğu amaçtır. Biz onun isteğini dışarıdan öğretimle değiştiremeyiz, değiştirebilseydik onu başka birine dönüştürebilirdik"* (Schopenhauer 2005, 229). Buna göre zihin istemeye değil, isteme zihne sahiptir. Zihin, istemenin elinde bir araçtır. Buradan bakıldığında insanın dünyayı kendi zevk ve ihtiyaçları doğrultusunda algıladığını söyleyebiliriz. Bir psikologun gösterdiği her karttaki resme, 'bu bir cinsel organdır' yanıtını veren hasta, bu duruma örnek verilebilir. İnsanın dış dünyayı haz merkezli algılaması durumunu anlatmak için 'zevken idrak' tanımlaması önerilebilir. *"Nasıl ki zihinlerimiz, istemenin hizmetinde olmak için geliştirilmiş organlarsa, bunun gibi nesnelere anlamak için kullandığımız bütün olağan bağlantılar da isteme tarafından yönetilir: Algularız, çünkü yaşamımızı idame ettirmek için yaşamak için bu gereklidir. Eğer istemeyi tümüyle bırakırsak, ancak o zaman algılamakta olduğumuz nesne bizim bilincimizde bütün zaman, mekan, neden ve etki ilişkilerinden arındırılmış olarak durabilir"* (Janaway 2007, 95). Schopenhauer'a göre nesnenin hakikatini ancak bedeninin arzularını susturmayı başarmış deha kavrayabilir ve görebilir. Deha, bilme arzusu diğer bütün arzulara üstün gelmiş kişidir. Kutsal kitaplarda bahsedilen insanın cennetten kovulması da nihayetinde iyiyi ve kötüyü 'bilme' ağacından meyveyi kopartıp yemeleri sonucunda gerçekleşmemiş miydi? 'Bilme' ağacından meyveyi yedikten sonra artık onlar iyinin ve kötünün bilgisine sahip olmuşlar ve dünyaya atılmışlardı. Filozofumuza göre *"Dehaya sahip bir kimsenin üçte ikisi zihin, üçte biri istemedir;*

normal bir kimsede ise bunun tam tersi söz konusudur. Ancak bunun anlamı dehaların istemeden yoksun olduğu değil.-böyle kişiler güçlü duygulara sahiptirler- ama onların zihinlerinin, kendilerini istemeden büyük ölçüde ayırma yeteneğine ve bağımsız olarak iş görme gücüne sahip olduğudur" (Janaway 2007, 103).

İnsandan 'istemeyi' ya da 'libidoyu' bütünüyle söküp atmak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü böyle bir durumda insan, karıncanın su içebileceği kadar durgun bir göl gibi hareketsiz şekilde kalakalırdı. Fakat bedensel enerji yani yaşam enerjisi yön değiştirilebilir. Ters yüz edilebilir. Bedenden kurtulmak, en azından yaşarken mümkün değildir. Bedeni oluşturan maddi varlık her şey değildir, ama varlığın zemini. Zemini olmakla birlikte dünyanın direği değildir. Dünyanın direği aşktır. Aşk Mevlana'nın dediği gibi her şeydedir, fakat hiçbir yerde görünmez. Bu aşk Schopenhauer'in bahsettiği soy sürdürmenin hizmetinde olan bir anlam taşımamaktadır. Daha çok tasavvufi bir öz taşıır. Burada düşünmemizin zemini tasavvufa kayar. Topraktan yaratılan beden ancak aşkla ölümü yenebilir. Kritik soru maddi olanı, manevi olan haline dönüştürüp dönüştüremeyeceğimizdir. Daha açık bir söyleyişle bedensel arzuyu ya da 'libido'yu nasıl manevi kılabileceğimizdir? İşte dehanın buradaki rolü, değersiz madenlerden değerli madenler yaratan bir simyacı gibidir.

Schopenhauer'a itiraz ettiğimiz nokta, onun, 'isteme'yi, 'istememe' haline getirme çabası ve yaşama iradesini reddetme tutumudur. Bizim savımız, 'isteme'yi, 'verme'ye dönüştürmektir. Dönüşümün ardından kalp almak için değil vermek için çarpar. Bu özgecilik değildir. Çünkü özgecilik kişinin kendi ile girdiği mücadele sonucu istemesinden vazgeçmesidir. Ancak sözünü ettiğimiz metamorfoz sonucunda iyi içgüdünün akla ihtiyacı kalmaz. O doğası gereği iyiyi ister. Benim çıkarım ile genelin çıkarı özdeş olur. Bu bize insan doğasında bir dönüşüm gerçekleştirme fikrini vermektedir. İnsan bu yolda ilk adımı kendisini anlayarak kendisi ile yüzleşerek ve hesaplaşarak atabilir. İlk adım nereye atılırsa diğer adım da o yönü izler.

Baş ile Gövde Uyumu ve Şizofreni

İnsanın bedensel ruhsal bütünlüğünde, baş ve gövde arasındaki uyumun önemli rolü vardır. *"Yaşama isteğinin ilk, en yalın onaylamasının, olsa olsa birinin kendi gövdesini onaylaması olduğu ileri sürüldü"* (Schopenhauer 2005, 253). Ancak bazı durumlarda baş ve gövde bir birinden ayrı düşünüp ayrı hareket etmek isterler ve birbirlerini onaylamazlar. Gövde doğası gereği bencildir. Sürekli almak ister. Edilgen ve alıcıdır. Aynı bireyde baş yoğun bir şekilde gücü, vermeyi, özne olmayı isteyebilir. Bu durumda istekler tek bir noktada toplanmaz ve insan başı ve gövdesi arasında bölünerek zayıf ve hastalıklı düşer. Baş ve gövde arasındaki bölünme şizofreninin de kaynağı olarak gösterilebilir. Şizofren, gücü isteyen bir eşcinseldir. Onun hissettikleri ve iradesi birbirine karşıt şekilde onu çekiştirirler. Bu durum aynı kayıta yüzü birbirine bakan iki kişinin zıt yönler kürek çekmesi gibidir. Onun altı feminen üstü masküldür. Eğer hissettiği ve iradesi aynı olsaydı ruhsal çatışma ve yarılma olmazdı. Bazı şizofrenlerde görülen yapıcı, üretici, verici, yaratıcı karakter yapıları, onların edilgen, pasif bir konum almalarına engel olur.

O halde önümüzde iki seçenek vardır: Ya başı gövdeye uydurmak ya gövdeyi başa uydurmak. Başın gövdeye uydurulması eşcinselliği kabul etmektir. Eğer eşcinsel birey bedenindeki uyarımlardan dolayı bir mahsur görmüyorsa kültürel önyargıların dışında zihinsel bir çatışma yaşamayacaktır. Bu durum başın gövdeye uymasındır ve hastalık olarak düşünülmemektedir. Hastalığı yaratan cinsel güdüler değil onların karşılaştığı engellerdir. Kişi bilinçli ya da bilinç dışı eşcinsel arzularına boyun eğmemekte diretebilir. Güçlü ve etkin bir özne olmayı tercih edebilir. Bu durumda ya benini güçlendirip rasyonel bir tercih yapacak ya da bedeni değiştirip alıcı konumdan çıkıp verici konuma geçecektir. İşte o an, *"budistlerin dile getir-*

diği gibi nirvanaya ulaşacaksın, dört şeyin -doğum, yaşlılık, hastalık, ölümün- olmadığı duruma ereceksin diye dile getirilebilir" (Schopenhauer 2005, 265). Tasavvuf düşüncesindeki 'ölmeden önce öl' ya da Hıristiyan inancındaki 'iki kere doğ' sözü de aynı şeye işaret etmektedir. Tanrı'nın Ağzından Evrenin Hikayesi adlı romanda yazar, İsa'yı bu doğrultuda şöyle konuşturur: "Bir buğday tanesi yere düşer ve ölmezse, o yalnız kalır; fakat ölürse ondan çok mahsul olur. Canını seven onu kaybeder; ama bu dünyada ondan nefret eden ebedi hayat için onu saklar" (Ferrucci 2007, 130).

Dünyanın Ruhü

Filozof, evrenin ruhu olarak köpekleri görür. "Schopenhauer çoğu zaman, yalanı ve sinsiliği getiren insan aklının karşısına, hayvanın içgüdüsel ve açık tavrını çıkarır... Hayvan bakışı özellikle can çekişen hayvanın bakışı evrensel ruhla bu iletişimi gayet hissedilir biçimde ortaya koymaktadır" (Sans 2006, 96). Vefalı dostlarımız olan köpeklerin, riyakar olmamaları, sadık olmaları ve kendilerine gösterilen sevgiyi hiçbir zaman unutmamaları dolayısıyla evren ruhunu taşıyan özel bir varlıklar olduğu söylenebilir. Köpek özel bir canlıdır, ancak ondan büyük veteriner vardır. Veterinerle remzedilen burada zamandır. Köpeğin, veterinerin adımlarını duyup onunla karşılaşması ve oradan uzaklaşmasına kadar geçen korkulu süreç zamandır. Zaman bir vehimdir, köpek ise mekandır. Onun bir kulübesi vardır ve bulunduğu yeri korur. Dünya, veteriner ile köpeğin yani zaman ve mekanın teşekkülüdür.

Sonuç olarak bu bölümü Schopenhauer'ın bir sözü ve onun anlamıyla özetleyebiliriz. "Dünya bir cehennemden farksızdır ve onun içinde bir taraftan insanlar, diğer taraftan iblisler azap ve işkence gören ruhlardır" (Schopenhauer 2007, 26). Bu her ne kadar yerinde bir teşhis olsa da, uygulanmak istenen tedavi sorunlu görünmektedir. Bu dünya hiç olmasaydı ve biz bu dünyaya hiç gelmeseydik daha iyi olurdu ama gelmişiz bir kere. O halde şimdi ne yapabiliriz? Yaşama isteğinin reddi olarak, istemeyi istememeye dönüştürme çabasının karşısına, acılarıyla zevkleriyle hüznleriyle sevinçleriyle hayatın tümüne evet diyen Nietzsche çıkacaktır karşımıza. 'Ebedi dönüş'e evet deyiş, buradan araladığımız kapıdan ileriki çalışmaların konusu olabilir, ancak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Şimdi bu ara taksiminden sonra mandal değiştirip Spinoza'ya geçelim.

Spinoza'da Düşünce Duygu ve Beden Döngüsü

Bedensel uyarılmalar, duygulanımları doğurur ve bu duygulanımlara da birtakım fikirler eşlik eder. Her bir duygu, mutlaka bir fikirle yan yana durur. Spinoza, Bilişsel Psikoloji'nin, insan zihnindeki otomatik düşüncelerin ve olumsuz şemaların onun ruhsal yapısı üzerindeki etkilerini fark etmesinde rol oynamış olabilir. "Spinoza duygu ile (affectus), bir beden eyleme gücünü artıran ya da azaltan, destekleyen ya da düşüren duygulanımları (affectiones) ve aynı zamanda bu duygulanımların fikirlerini kasteder. Duygu, bedenin duygulanımlarının fikridir. Öyle ki insanların duyguları, düşünce düzeninde insan bedeninin duygulanımlarını yeniden üretir. Ve nasıl ki bedenimizin tüm duygulanımları onun eyleme gücünü artırıyor ya da düşürüyorsa, aynı şekilde onlara karşılık gelen duygular da düşünme gücümüzü artıracak ya da azaltacaktır" (Ramond 2014, 29). O halde akla uygun bir yaşam için insanın önce fikirlerini -idelerini- değiştirmesi gerekir. İdeler ve buna bağlı olan duygular değişince, bedenin etki ve eylem gücü de değişir. "Eyleme gücünün artışı ya da azalışı gerçekten de koşutluğa istinaden düşünme gücünün bir artışına ya da azalışına eşlik eder ... Düşünme gücünün artışlarından ya da azalışlarından başka şeyler olmayan temel iki duygunun, sevincin ve üzüntünün tanımları çıkar. Duygular artar ve azalır bunun sonucu olarak eyleme gücü kadar düşünme gücü de artar ya da azalır" (Ramond 2014, 9).

O halde anlamlı, bütünlüklü ve sağlıklı bir yaşamın ilk koşulu insanın düşüncelerini ve bunlara yapışık olan duygularını değiştirmesinden geçiyor. Kin, öfke, kıskançlık gibi olumsuz ve yıkıcı duyguları sevgiye yönelik olumlu duygulanımlara dönüştürmedikçe insan kendi bedeninin içinde rahat bulamayacaktır. Çünkü bu tür olumsuz ve yıkıcı duygular bedeninin etki ve eylem gücünü düşürecek canlılığını soğuracak ve yaşam gücünü tüketecektir. "*Buradan şu sonuç çıkar ki, ruh kendi gücünü ve bedeninin gücünü azaltan veya indiren şeyi hayal etmekten nefret eder*" (Spinoza 2006, 141).

İnsan hayal ederek, geçmişe ya da geleceğe gidebilir. Geçmiş bir üzücü olaya takılı kalırsa, kederden kurtulamaz. Gelecekteki bir tehdit hayali ise onu evhamlı yapar. O sebeple insan ne düşünüyorsa onu yaşar. Beden, insan ne düşünüyorsa o şeyi gerçekmiş gibi yaşar. Kendisinin Napolyon olduğunu söyleyen bir psikotik, yalan makinesinden geçirildiğinde ikaz lambası yanmamıştır. Çünkü o inandığı şeyi yaşamaktadır.

Spinoza'da İnsanın Özü Olarak Conatus

Spinoza'da, arzusuz bir var olma isteği düşünülemez. Bütün yaşamsal çabalar, arzularla birbirine dolanmıştır. "*Her şey, varlığında süregitmek için, elinden gelen tüm çabayı gösterir, bu çaba onun özüdür; bu, insan ile ilişkilendirdiğimizde, irade, iştah, ya da arzu adlarını alabilir. Varlığında süregitme çabasının diğer adı olan arzu, her şeyin özü olması itibarıyla insanın bizzat özüdür*" (Ramond 2014, 11). Spinoza tüm duyguları iki temel duyguya irca eder: Bedenin etki gücünü artıran sevinç ve azaltan keder. Bu iki duygunun kaynağı ise arzudur. İnsanlar arzu ettikleri şeylere göre değişiklik gösterir. İnsan neyi arzuluyorsa onu arar. Mevlana'nın dediği gibi 'insan aradığı şeydir'. "*Öyle ise ben arzu kelimesinden, aynı insanın değişik istidatlarına göre değişen ve insanın çeşitli yönde sürüklenmesine sebep olacağı ve onun nereye doğru döndüğünü bilmeyeceği derecede birbirine karşıt olan bütün çabalar, iç tepiler, iştahlar ve insan isteklerini anlıyorum*" (Spinoza 2006, 181). Spinoza'da insan, arzularını denetleyebilmesine ve yönlendirilmesine göre duygularının kölesi ya da özgür olabilir. Keder, üzüntü, kin, kıskançlık, öfke gibi yaşama düşman duyguların yerine sevinç, duygudaşlık gibi yapıcı duyguları koymak için iradeyi güçlendirmek gerekir. Buradan hareketle Spinoza, iyi olanı varlığımıza faydalı olan; kötü olanı ise, zararlı olan şeklinde pragmatik bir bakışla tanımlar. "*Varlığımızın korunması için faydalı veya zararlı olan yani işleme ve etki gücümüzü ya artıran ya eksiltten, ya tamamlayan ya indiren şeye iyi veya kötü diyorum, öyleyse bir şeyin bizi sevinç veya kederle duygulandırması bakımından biz ona iyi veya kötü deriz*" (Spinoza 2006, 206).

Spinoza, bütün sistemini akıl üzerine kurar. Epistemolojideki açık seçik idelere ulaşma çabasını burada daha farklı bir bakışla Spinoza'ya uyguladığımızda, o, duygular ve fikirleri açık seçik hale getirerek onların bizim üzerimizdeki hakimiyetlerini tersine çevirmeye çalışır. İnsan, akıllı ile duygularının kölesi olmaktan kurtulabilir ve özgürleşebilir. Akıl bir nevi yıkıcı ve tahripkar olan olumsuz enerjiyi olumlu ve yapıcı enerjiye dönüştüren bir katalizör gibidir. Burada, beden ve ruh/duygu arasındaki köprüyü ideler kurar. Fikirlerin, kelimelerin insan üzerinde adeta büyüsel ve sihirli bir gücü vardır. "*Bir dürtüyü, ruhsallığa bağlayan nedir? Bunu sağlayanın, Spinoza'nın da vurguladığı üzere, bir temsilci fikir/idea olduğu söylenebilir*" (Sunat 2014, 363).

Her duyguya bir fikir eşlik eder. Duygularla fikirler/ideler birbirine yapışık halde bulunur. Keder duygusu içine gömülmüş bir kişinin bu durumdan çıkması için zihnden bu duygunun kaynağı olan fikri söküp atarak yaşadığı nefrete son vermesi gerekir. Bunun yerine sevinç duygusunu doğurabilecek fikirler konularak bedeninin etki gücü ve dolaylı olarak da düşünce gücü artırılabilir. Spinoza, mutluluğu olabildiğince dış dünyaya az bağlayarak her şeyi akılla çözebileceğine inanan Stoacılar yaklaşır. Ancak bir Stoacı olan Epiktetos sormaktan kendini alıkoyar-

maz "*Her şeyi yoluna koyan akıl yoldan çıkarsa ne olur?*". Bunun dışında Spinoza'nın *Conatus* öğretisi yaşama isteğini yaşama sebebinden üstün tutmuş, fakat onursuz ve kölece bir yaşamın yaşanmaya değer olup olmadığı sorusunu sormamıştır.

Spinoza düşüncesinde, eğer tek bir töz varsa ve bu da Tanrı ise her türlü düşünce, Tanrı içinde gerçekleşmektedir. Ancak bazı düşünceler, eşzamanlı olarak insan aklı içinde de var olur. Fakat sınırlı ve eksik insan aklı sınırsız ve mükemmel Tanrı aklı içinde sürekli var kalmaz. Yine de insan düşüncesi Tanrı tarafından belirlendiği kadar yetkindir. Tanrı kendisini, insana, onun ahlaki yetkinliği derecesinde açar. Tanrı ve insan birbirlerine kendilerini açarlar.

Spinoza'da Özgürlüğün Yolu

Filozofumuza göre, özgürleşmeye giden iki yol vardır. Bunlardan ilki iyi ve kötü kavramlarına karşı bakışımızı değiştirmektir. Spinoza'ya göre iyi ve kötü izafidir ve objektif bir karşılıkları yoktur. Eğer gerçekten iyi diye bir şey varsa, bu insan doğasına uygun olandır. İnsan doğasına uygun olan, faydalı olandır. Doğamıza karşıt olan, bizi pasifleştiren yetersiz düşüncelerdir. Yararlı olan, bizi aktif kılan yeterli düşüncelerdir. "*Düşüncelerin yeterliliği güç ile eşdeğerdir; düşüncelerim ne kadar yeterliyse, ben o kadar bağımsızım. Spinoza'nın erdem olarak adlandırdığı şey dünyadan bu şekilde bağımsız oluşturu; ve erdem ile güçten aynı şeyi anlıyorum*" (Scruton 2002, 89).

Bizde şu anda meydana gelen bir davranışın nedeni, oldukça eskilere dayanabilir. Özgür seçimler yaptığımızı düşünürken tutkularımızın oyuncağı olmuşuzdur aslında. "*Bir tutku olan duygu, biz onun hakkında açık ve ayırık bir düşünceye sahip olduğumuz andan itibaren tutku olmaktan çıkar. Spinoza'ya göre bundan şu sonuç çıkar; bir duygu bizler tarafından ne kadar çok tanınırsa o kadar çok gücümüzün denetimine girer ve akıl da ona karşı o kadar az pasif olur*" (Scruton 2002, 94). İşte tam burada özgürleşmenin ikinci yolu olan farkındalık olgusuyla karşılaşırız. Çok iyi tanıyıp bildiğin düşman hiç tanımadığın birinden daha iyidir. Duyguları tanımak bizi onların esaretinden kurtarır. Bilmek, acı da getirirse özgürleştiricidir. Peki bilinmesi gereken nedir? İnsanın, o anki düşünce ve eylemlerinin, nedenler silsilesi geriye doğru götürüldükçe, başka kaynaklarının bulunduğu ve derinlere inildikçe, düşüncelerin ve duyguların iyice bulanıklaştığını bilmektir. Ancak bütün nedenler Tanrı içinde meydana gelir. Bu durumu daha iyi anlamak için bir mizansen yaratalım. Önce bir cinayet olayı tasarlayalım ve bu cinayetin nedenlerini bir dedektif gibi araştırmaya başlayalım. İncelemelerimiz bizi, cinayetin faili olan sıradan bir katile götürsün. Ancak incelememizi derinleştirdikçe bu alelade gibi görünen olayın arkasında devlet olduğu ortaya çıkar. Ancak burada da işimiz bitmemekte ve cinayetin ardına düştükçe derin devletle karşılaşırız. Fakat tam da bu anda Spinoza olsaydı bütün bunların arkasında gizli bir el olan Tanrı olduğunu söylerdi herhalde.

Her şey birbirine nedensellik zinciriyle sıkı sıkıya bağlı ise özgürlük bunun neresinde? Bu soruya, özgürlüğün determinizmi kabul etmekten geçtiğini belirterek yanıt verebiliriz. Spinoza bizi, düşüncenin başlangıcına fırlatır: '*Kendini tanı*'. Kendini tanıma duygu düşünce ve eylemlerinin farkında olma ancak ve ancak insanı esaretten çıkartabilir.

Sonuç

Yüz yıllarca insanlar kutsal kitaplardan, '*Ölmeden önce ölmek*', '*İki kere doğmak*' gibi sözler okudular. Bunların hepsi aynı şeyi terennüm eder: Benim bedenimle olan ilişki. Ancak ben, bu ilişkiyi doğrudan kendi bedenimle değil, başka bedenlerle olan etkilenmem üzerinden kurarım. İnsan bu etkilenmelerin nedenlerini her zaman bilemeyebilir. Bilemediği sürece de pasif olarak kalır ve duygularının kölesi olur. Kadim felsefenin düsturu olan '*kendini tanı*', '*bedenini tanı*' olarak çıkar karşımıza.

Spinoza'da iyi kavramı, insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğünü, düşünce, duygu, beden arasındaki uyumu ve harmoniyi anlatırken; kötü, isteklerin parçalanması, zihinsel karışıklık, bedensel gücün sönüp gitmesi olarak değerlendirilmiştir. "*Spinoza, kötülük kategorisi altında topladığımız her şeyin, zehirlenme, hazımsızlık, hastalık gibi, ilişkileri bozan, birleşimleri çözen olgular olduğunu belirtir ve iyi ya da kötü yerine yararlı ve zararlıyı geçirmeyi önerir, tıpkı Nietzsche'nin şu sözleriyle anlatmak istediği gibi: 'İyi ve kötünün ötesi, en azından yararlı ve zararlının ötesi demek değildir.'* Aynı şey insanın diğer insanlarla ilişkileri için de geçerlidir: İyi insan, ilişkilerini kendi doğasının özüne yararlı olacak biçimde ve uygun olanlarla kurmaya çalışan özgür, akıllı, ya da güçlü insandır. Kötü insan, karşılaşmalarını rastlantılara bırakan, onlardan yalnızca etkilenen ve bu konuda yakınan, suçluluk duyan köle, zayıf ya da budaladır" (Bumin 1996, 77).

Gerek Spinoza gerek Schopenhauer ömürleri boyunca bedenleriyle savaşmış, her iki filozof da çırpınma, didinme ve çatışmanın elinden ölümleriyle kurtulmuş ve bedenleri sükunet bulmuş, ancak yaşarken de tek tesellileri yine felsefe olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bumin T. (1996). *Tartışılan Modernlik*. İstanbul 1996.
- Deleuze G. (2011). *Spinoza, Pratik Felsefe*. Çev. U. Baker & A. Nahum, İstanbul 2011.
- Ferrucci F. (2007). *Tanrının Ağzından Evrenin Hikayesi*. Çev. Elif Özsayar. İstanbul 2007.
- Janaway C. (2007). *Schopenhauer*. Çev. Çağrı Ataman. İstanbul 2007.
- Ramond C. (2014). *Spinoza Sözlüğü*. Çev. Bilgesu Şişman. İstanbul 2014.
- Sans E. (2006). *Schopenhauer*. Çev. Işık Ergüden. Ankara 2006.
- Schopenhauer A. (2007). *Hayatın Anlamı*. Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul 2007.
- Schopenhauer A. (2012). *Aşka ve Kadınlara Dair*. Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul 2012.
- Schopenhauer A. (2005). *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. Çev. L. Özşar. İstanbul 2005.
- Scruton R. (2002). *Spinoza*. Çev. Cemal Atila. İstanbul 2002.
- Spinoza B. (2006). *Etica*. Çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara 2006.
- Sunat H. (2014). *Spinoza ve Felsefesi*. İstanbul 2014.